

**MEMÒRIA DEL SEGUIMENT
ARQUEOLÒGIC REALIZAT AL CARRER
DELS
SOMBRERERS, 9-11.**

REF.: 138 / 05

BARCELONA. 6 MAIG 2005

Promotor de l'obra:

Comunitat de Propietaris

Direcció Tècnica:

Rafael Luis Nieto Medina
Arqueòleg

Realització:

Índex

Contingut

Introducció	pàg. 1
Localització	pàg. 2
Context històric	pàg. 3
Motius de la intervenció	pàg. 12
Metodologia.....	pàg. 13
Descripció dels treballs realitzats	pàg. 15
Conclusions.....	pàg. 17
Bibliografia.....	pàg. 18

Annexos

Annex I. Diagrama Harris i Fitxes d'Unitats Estratigràfiques

Annex II. Documentació fotogràfica

Annex III. Documentació planimètrica

Introducció

Els treballs arqueològics realitzats al solar de la finca núm. 9-11 del Carrer dels Sombrerers de la ciutat de Barcelona s' iniciaren el dia 6 de Maig de 2005 i han estat finalitzats el mateix dia.

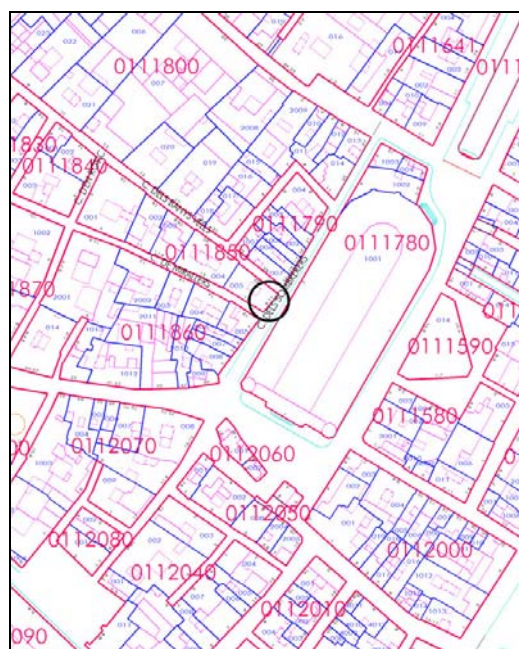
L'origen d'aquesta intervenció està motivat per la construcció d'un ascensor, fet que planteja la necessitat d'una recerca preventiva que valori el potencial arqueològic i les restes patrimonials, segons el que marca la llei de Patrimoni i el Decret 78/2002, a més, de l'afectació que puguin tenir amb l'actuació urbanística.

Les tasques arqueològiques han estat dirigides per l'arqueòleg Rafael Luis Nieto Medina i gestionades per l'empresa TEA.

Localització.

La intervenció arqueològica s'ha desenvolupat en una zona de Ciutat Vella, dins del Barri de Ribera, concretament en la finca situada al carrer dels Sombrerers, 9-11 de Barcelona. Finca que es troba delimitada pels carrers dels Banys Vells i el dels Mirallers.

La activitat en qüestió s'ha dut a terme dins del vestíbul de la planta baixa de l'anomenat immoble.

Localització de l'immoble.

Font: <http://www.bcn.es/urbanisme/bncpic>

Context històric i intervencions anteriors

La zona on s'ha dut a terme la intervenció arqueològica ha tingut una ocupació des de la prehistòria fins als nostres dies. A continuació es fa un breu apunt dels moments més destacats de l'evolució històrica d'aquest sector de la ciutat.

Prehistòria

Les evidències més antigues d'ocupació de la zona en la que s'han desenvolupat els treballs corresponen a època prehistòrica, concretament a un context de Bronze Inicial. Aquestes restes estan localitzades al proper Mercat de Santa Caterina i es poden datar entre un 1800 – 1500 aC., dins d'un epicampaniforme. El conjunt documentat és de tres retalls excavats al terreny natural, un dels quals presenta una inhumació primària doble d'una dona adulta i d'un individu infantil. Els altres dos retalls corresponen a dues sitges o fosses de petites dimensions que van aportar un conjunt ceràmic i l'esquelet d'un oviceprí en connexió anatòmica.

El fet que les restes es trobessin a una cota de 3 msnm ens parla de la diferent topografia del terreny en aquesta època, que estaria formada per petites elevacions i depressions travessades per cursos d'aigua permanents i estacionals que desguassaven al mar, la línia del qual estava situada a la zona de l'actual Santa Maria del Mar, lloc on es troba una duna fòssil delimitant la plataforma quaternària litoral.

Època Romana

La colònia *Iulia Augusta Paterna Faventia Barcino* va ser fundada de nova planta per August al segle I aC. Es va situar en un turó, conegut en època medieval com a Mons Tàber, flanquejat per les rieres de Sant Gervasi i Vallcarca. La ciutat emmurallada, amb un perímetre clar, presenta una planta octogonal amb una trama a partir de dos eixos: el *cardo maximus* (nord – sud) i el *decumanus maximus* (est – oest). Aquests dos eixos donaven la pauta a la resta de la xarxa de carrers rectilinis amb illes regulars, confluint en un espai obert i central, el fòrum, l'actual plaça Sant Jaume.

Aquesta trama urbana original de la colònia de Barcino s'ha conservat "fossilitzada", de manera que l'actual carrer Llibreteria i carrer del Call corresponen al *cardo maximus* i els carrers Bisbe, Regomir i Ciutat al *decumanus maximus*.

Mentre tant, fora muralles, el pla de Barcelona es convertí en l'*ager* de la ciutat romana, quedant ocupat per vil·les, establiments industrials, monuments, vies i necròpolis. És precisament en aquest àmbit on es localitza la zona en la qual s'ha realitzat la intervenció arqueològica, molt a prop del recinte enmurallat dins del *suburbium* de la ciutat romana.

Pel que respecte als centres de producció industrial o tallers, les restes fora muralles més antigues localitzades a les proximitats de la zona d'intervenció, corresponen a un gran retall d'extracció d'argila datat de finals del segle I dC. localitzat al mercat de Santa Caterina. Tot sembla indicar que es podria tractar d'un centre de producció de terrissa. Cal destacar que la xarxa viària que vertebrava aquest espai correspon a un ramal de la Via Augusta format pels actuals carrers Carders, Corders, Bòria i Llibreteria.

Per altra banda, a partir de finals del segle I i principis del II dC., es fa evident l'aparició de vil·les suburbanes molt pròximes al recinte emmurallat, com és el cas de la vil·la altimperial de l'actual plaça Antoni Maura cantonada Via Laietana i avinguda de la Catedral, situada a l'angle nord fora muralla, amb datació del segle II – III dC., i que compta de dues parts diferenciades, una zona de producció i una altra zona residencial decorada amb rics mosaics.

Durant el segle IV dC. la zona canvia d'ús, el lloc que ocupava la vil·la de la plaça Antoni Maura es converteix en una necròpolis tardoantiga que perdurarà fins al segle VI dC. amb diferents tipus d'enterraments: inhumació en fossa simple, àmfora, *tegulae* o taüt de fusta. Aquesta àrea de necròpolis s'extendrà per l'actual Avinguda Cambó i pel sector més sudoriental del Mercat de Santa Caterina.

Època medieval

A partir del segle XI comença l'ocupació intensiva de la zona fora muralles amb el surgiment de nous nuclis de població, els burgs o vilanoves; un exemple d'això són els de Vilanova de Mar, construït al voltant de la basílica de Santa Maria del Mar, el de Santa Maria del Pi, o el burg dels Arcs creat a redós dels aqüeductes romans. Aquest últim, el dels Arcs, correspon a la zona d'intervenció arqueològica, ja que s'estenia des de l'actual plaça Nova fins a l'àrea de Santa Maria del Mar.

A principis del segle XII la gran expansió demogràfica provocà la creació i creixement d'aquests nuclis poblacionals i de molts obradors al voltant de les muralles, de manera que arribat el segle XIII es fa palesa la necessitat d'un

segon recinte de muralla, que es començarà a construir per la zona de la Rambla, carrers Santa Anna i Jonqueres, promoguda per Jaume I, i que no inclourà l'actual barri de la Ribera fins el segle XIV. D'aquesta manera l'estructura física de la Barcelona medieval es consolidà durant els segles XIV i XV.

Cal destacar també el progressiu assentament d'ordres eclesiàstics que tindrà la zona, fenomen extensible a la resta de la ciutat, entorn del segle XIII. Exemples són el convent de Santa Clara, l'església de Sant Cugat del Rec i especialment el convent de Santa Caterina. Les diverses intervencions arqueològiques en el sector del Mercat de Santa Caterina han posat en evidència l'existència ja al segle XI d'una església en el lloc que després es construirà el gran conjunt conventual. Durant els segles XII i XIII es constata la presència d'estructures pròpies d'edificis de caire domèstic i productiu fins al 1223, data en la que l'Orde de Predicadors rep en donació el solar de l'actual mercat. A partir d'aquest moment començarà la construcció del gran convent dominic, que perdurarà fins al moment del seu enderrocament entre el 1823 i el 1837.

Serà també al segle XIII quan, el que fins aleshores era el Torrent de Merdançar, riera que duia les aigües pluvials des de Vallcarca fins al mar, passarà a ser el carrer Riera de Sant Joan, que coincidiria de forma aproximada al traçat de l' actual Via Laietana. És en aquest moment quan aquest carrer coneixerà un progressiu procés de poblament, sent un dels carrers més senyorials de la Barcelona extramurs. Comentar que el canvi de nomenclatura, de Torrent de Merdançar a Riera de Sant Joan, es degué a l'establiment dels cavallers templers de l'orde de Sant Joan de Jerusalem l'any 1025 segons les fonts escrites.

Aquesta ordre fundà una església i un convent a l'illa delimitada per la Riera de Sant Joan, el carrer Sant Pere més Baix i el carrer del Pont de la Parra; el que actualment seria la zona pròxima a la cantonada de muntanya entre Via Laietana i avinguda Cambó.

Cal esmentar que el progressiu poblament de la zona que ens ocupa, està directament lligat a l'aparició d'un mercat a l' actual plaça Nova, porta d'entrada a la ciutat emmurallada, cap al segle XIII al voltant del qual es desenvoluparà el burg dels Arcs. Això va fomentar l'assentament de població lligada a diferents oficis i d'una petita burgesia menestral com sabaters, sastres, especiers, ferrers, barbers i carnissers.

El segle XV marcarà la definitiva creació de la xarxa viària entre la porta Bisbal i la Riera de Sant Joan, que perdurarà fins el segle XX. D'aquesta mateixa època és la construcció de la Canonja on s'establiria la Pia Almoïna.

Pel que fa a la divisió administrativa de la ciutat al segle XIV, aquesta es fa en quarters amb el centre administratiu a la plaça del Blat. La zona on s'ha intervingut es troba entre els límits del quarter del Pi i el de Sant Pere.

Al segle XV aquesta divisió canvia, primer el centre administratiu passà de la plaça del Blat a la plaça Sant Jaume i els límits dels quarters tornaren a coincidir amb la divisió romana a partir dels eixos del *cardo* i el *decumanus*. L'àrea afectada pel seguiment arqueològic es troba en aquest moment en el quarter de Sant Pere.

Època Moderna

La incipient industrialització i la crisi agrícola del segle XVIII, que va produir una important immigració de camperols cap a la ciutat, comportà un increment poblacional dintre de les muralles que es traduí en una elevació dels pisos i la construcció de nous amb un avançament de les façanes, molt especialment cap a finals d'aquest segle.

A aquest moment correspon també l'obertura de profunds soterranis a la majoria de finques de la zona, documentats a la intervenció arqueològica de l'avinguda de la Catedral desenvolupada a l'any 1989 on es van poder recuperar un forn de pa i una fresquera que funcionava com a frigorífic d'una carnisseria. També en aquests anys es desenvolupen tasques de renovació del clavegueram i repavimentació d'algunes zones.

Època Contemporània

Davant la situació insostenible de població i de tancament dintre de les muralles medievals que pateix la ciutat, amb totes les conseqüències que això comporta, arribat el segle XIX, des del govern municipal es comencen a formar juntes d'obres (1820 – 1840) dirigides a millorar la ciutat. Les principals mesures que es prenen són:

- El tancament de carrerons sense sortida.
- L'obertura de carrers secundaris.
- La desaparició dels cementiris parroquials, que es convertiran en places públiques.
- La desaparició de les comunitats monacals i conventuals, destinant els seus solars a places i carrers o edificis públics.
- L'enderrocament definitiu de les muralles medievals cap a l'any 1859 i el plantejament de la realització de l' Eixample de Barcelona.

Lligat a aquest últim punt, l'aprovació del pla d'eixample d' Idelfons Cerdà el 1859, trobem la projecció de l'obertura de la Via Laietana, aspecte a remarcar ja que afecta a la zona on s'han desenvolupat els treballs arqueològics. No va ser, però, fins a l'any 1908 que les obres d'obertura van començar, i van finalitzar a l'any 1958. Les raons de la realització d'aquesta via no van ser altres que el sanejament de la part antiga de la ciutat, i la connectivitat del nou Eixample amb el port. Les zones afectades per la reforma corresponien als barris de Sant Pere, Santa Caterina, Catedral, Sant Cugat i la Ribera, sent el traçat de la nova via molt semblant a l'eix de l'antic carrer de la Riera de Sant Joan, desaparegut com a resultat de la reforma, a l'igual que molts altres.

Tota aquesta reforma urbanística va suposar la desaparició d'una sèrie de carrers i edificis, amb un entramat d'origen medieval i modern, canviant la fisonomia de la zona per complet i donant l'aspecte actual amb un conjunt d'edificacions construïdes entre el 1908 i el 1958.

Per acabar, afegir una altra reforma urbanística de la zona que també va canviar l'aspecte del sector on s'ha intervingut, en aquest cas és la creació de laavinguda de la Catedral entre el 1942 i el 1957, que també va suposar l'enderrocament d'edificis i la desaparició de carrers com el de la Corríbia, Capellans, Sagristans, Sallent i una part del carrer dels Arcs.

Intervencions anteriors

Tal i com s'ha anat exposant a l'apartat anterior, han estat varies les actuacions realitzades fins al moment a la zona d'intervenció. Una de les més antigues correspon a la que es va dur a terme a la cantonada de l'avinguda de la Catedral amb Via Laietana, entre el 1954 i el 1962, com a conseqüència del

moviment de terres provocat per a la construcció d'un soterrani a l'edifici Hispania – Zurich. El resultat de les campanyes d'excavació va donar els fonaments de l'església de Santa Marta, els vestigis de la vil·la romana del segle II – III dC. de la plaça Antoni Maura i la posterior zona de necròpolis datada fins a finals del segle IV dC.

L'obertura del primer tram de l'avinguda Cambó, entre la plaça Antoni Maura i el Mercat de Santa Caterina, els anys 1984 – 1986, també proporcionà la continuació de la necròpolis del segle IV dC. amb inhumacions en *tegulae*, àmfora i taüt, documentada a la part de l'avinguda de la Catedral.

Amb motiu de la construcció de l'aparcament de l'avinguda de la Catedral, l'any 1989 es desenvolupà una campanya d'excavació de la zona afectada. En aquesta intervenció es van documentar restes des d'època romana (segle I aC.) fins a vestigis d'època moderna i contemporània. Del moment d'ocupació romana es van estudiar elements estructurals dels aqüeductes, a l'igual que diferents retalls com sitges i el fossat de la muralla. D'època medieval només es van poder documentar les aliniacions dels carrers, alguns pous i sitges.

Una de les últimes intervencions és la realitzada al Mercat de Santa Caterina, on des de l'any 1997 fins el 2004 s'han dut a terme tota una sèrie de campanyes d'excavació arqueològica. En aquestes campanyes s'ha documentat una ocupació de la zona des d'època prehistòrica a contemporània, dividida en les següents fases:

1. Ocupació prehistòrica del Bronze Inicial, 1800-1500 aC.
2. Establiment productiu d'extracció d'argila i terrisseria d'època romana, segle I dC.
3. Necròpolis tardoantiga amb inicis al segle IV dC. i finals al segle VI dC.
4. Urbanització d'època medieval, amb les restes d'una primitiva església del segle XI i d'edificis de caire domèstic i productiu del segle XII – XIII.
5. Arribada de l' Ordre de Predicadors arrel de la donació del solar datada documentalment l'any 1223.
6. A partir de 1223, construcció del gran convent dominic, amb tota una sèrie de fases amb el seu funcionament, fins al seu enderrocament l'any 1835.
7. Construcció del Mercat d' Isabel II o de Santa Caterina, construït sobre el solar del convent, del que es col·locà la primera pedra el 10 d'octubre de 1844, inaugurant-se quatre anys més tard.

Paral·lelament i contemporània als treballs al mercat, s'han d'esmentar les tasques arqueològiques de l'ampliació a l'avinguda Cambó i els realitzats als carrers Giralt de Pellicer, Colomines, Freixures i la plaça de Santa Caterina.

Per finalitzar, fer referència a la intervenció del carrer Capellans, 4, Sagristans, 2 – 6, realitzada l'any 2004 molt a prop de la zona d'actuació de la present memòria, que coincideix amb el territori de la vilanova dels Arcs. Es va localitzar una fase constructiva d'època baixmedieval amb reformes fins a època moderna. Les estructures aparegudes són de caràcter domèstic i productiu a més de pous i sitges.

Motius de la intervenció.

La intervenció arqueològica va ser motivada per les obres de reforma del vestíbul i les instal·lacions comunitàries de la finca que portava la realització de diverses incursions en el subsuelo de la planta baixa de la finca.

D'una manera resumida, podem dir que el lloc que ens ocupa té interès històric i arqueològic ja que:

- Es localitza en l'entorn de l'església de Nra. Sra del Mar.
- En la zona s'ha documentat l'existència d'una necròpolis romana.
- Aquest sector va ser reurbanitzat en època medieval i posteriorment va partir una remodelació durant el segle XIX amb la reedificació dels edificis actuals.

L'objectiu de la intervenció era realitzar el seguiment dels treballs d'excavació que consistien en la realització d'una fossa per allotjar la caixa d'un ascensor (1,30 x 1,50 de costat i 1,50 de profunditat). Aquestes tasques d'excavació en el subsòl ja s'havia realitzat quan ens personarem en el lloc a la hora i dia acordat amb el promotor de l'obra.

Metodologia i tècniques emprades.

La intervenció s'ha realitzat seguint la seqüència estratigràfica real, aplicant el mètode de registre estratigràfic ideat per Harris i Carandini, que permet la identificació i ordenació seqüencial de totes les accions que han intervingut en la formació del jaciment arqueològic documentades durant el procés d'excavació, tant si són d'origen antròpic, biològic i/o geològic.

Aquest mètode permet registrar tant les accions que poden identificar-se a través de les seves restes materials (*elements i estrats*) com aquelles que no es tradueixen en evidències físiques (*interestrats*). Cadascuna de les accions documentades s'ha identificat com una *unitat estratigràfica*, a la qual s'ha assignat un número d' UE, registrant la informació referent a la mateixa en una fitxa d'unitat estratigràfica.

Paral·lelament s'ha portat a terme el registre gràfic de cadascuna de les unitats identificades, a través de fotografies amb jalons per tal de facilitar la representació visual de l' escala real dels elements fotografiats; i amb una pissarra tot indicant el carrer, el codi d'intervenció i el número d' UE. De la mateixa manera s'ha actualitzat la planta general de l'àrea d'intervenció arqueològica a escala 1:20 en la que s'han representat les estructures identificades.

Pel que respecta a les tasques arqueològiques pròpiament dites, segons ens comentaren els promotors de l'obra, l'obertura del subsòl s'ha realitzat mitjançant mitjans mecànics.

En darrer terme, com a metodologia prèvia a l'inici dels treballs, situem un punt zero a partir del qual prendrem els diferents nivells existents en l'actualitat en l'edifici. Aquest punt zero el situem en la paret esquerra del vestíbul de l'immoble que està a 10 cms. sobre la superfície actual.

Descripció dels treballs realitzats.

En aquest apartat descriurem de manera breu el procés de seguiment i les troballes en el mateix ordre en que s'han anat realitzant. Per a la localització exacta de les incursions en el subsòl així como per a la visualització de les estructures aparegudes, us adrecem a la documentació fotogràfica y planimetria.

Els treballs d'excavació s'iniciaren el dia 6 de mayo de 2005 i finalitzaren el mateix dia, mes i any, coberts tots els tràmits legals i obrant en poder nostre la pertinent autorització de la Direcció General de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya.

Como ja hem indicat en un apartat precedent, en el moment en que ens personarem en l' immoble a l'hora acordada amb el promotor de les obres, comprovem que el fossar previst per a allotjar la caixa de l'ascensor ja havia estat construïda, per la qual cosa la nostra tasca es limitar únicament a documentar les estructures trobades.

La primera UE documentada ha estat l' actual paviment del vestíbul de l' immoble, format per rajoles quadrades de color marró de 30 x 30 cms. La cronologia d'aquest paviment és actual. Sota d' aquesta es documenta una capa de ciment (UE2) la funció de la qual és anivellar i sustentar el paviment.

Just sota aquesta capa de ciment es documenta un dipòsit de forma quadrangular amb unes dimensions de 2,70 x 3,75 m i 95 cms. de profunditat.

Aquesta estructura ocupa la major part del subsòl d' aquesta zona del vestíbul incloent part del primer tram de l' escala de accés al piso superior. Està construïda amb maons en la seva totalitat i se troba dividida per una paret central que alhora divideix el dipòsit en dues zones.

Aquesta paret divisòria va ser destruïda durant les tasques d' excavació del fossar, conservant-se només en la zona W del dipòsit. Pel que es refereix a la coberta d'aquesta estructura, està formada per una mena de volta que descansa sobre les parets laterals del dipòsit i sobre la paret central. Els seus perfils, tots excepte el perfil E estan realitzats amb maons. El referit perfil E, que coincideix amb la cimentació de l' escala de l' immoble, està realitzat amb alternança de maons, carreus i pedra calcària de tamany mitjà.

En la cantonada NW de l' estructura es documenta una mena de mitges canyes de forma quadrangular fabricades amb maons, la qual cosa ens porta a pensar que el dipòsit va ser construït per allotjar algun tipus de líquid. Un element similar es documenta en la cantonada NE, amb la diferència de que no ocupa la totalitat de la cantonada, sinó que només es troba en la zona més baixa de la mateixa.

En quant a la cronologia d'aquesta estructura, davant de l'absència de materials arqueològics que poguessin proporcionar una cronologia aproximada, pensem que ser del moment en que es va construir l' immoble (2ª meitat segle XIX- inicis segle XX).

La darrera UE documentada consisteix en un desguàs comunitari de l' immoble que està en funcionament en la actualitat.

Conclusions.

De tota la informació i documentació recollides en els treballs arqueològics realitzats, es generen una sèrie de plantejaments generals que permeten una certa aproximació al que ha estat la seqüència cronològico-estratigràfica de la intervenció.

Sota el nostre parer creiem que l' estructura més antiga trobada correspon al desguàs i dipòsit, que probablement es corresponen amb el moment en que es construeix l' immoble.

La resta d' unitats estratigràfiques trobades s'han d'enquadrar dins de les successives reformes que ha patit l' immoble al llarg del segle XX.

Per finalitzar, volem senyalar que nostra labor s'ha vist molt condicionada pel fet de que quan ens presentarem en l' immoble, les feines d' excavació ja s'havien realitzat, por la qual cosa només ens ocupàrem de documentar les estructures trobades.

Bibliografia

- HARRIS, E.C. (1991) *Principios de estratigrafía arqueológica*. Ed. Crítica, Barcelona.
- RENFREW, C.; BAHN, P. (1993) *Arqueología. Teorías, Métodos y Prácticas*. Ed. Akal, Madrid.
- CARRERAS CANDI, F. (1915?) *Geografía general de Catalunya. La ciudad de Barcelona*. Alberto Martín, Barcelona.
- CIRICI, A. (1971) *Barcelona pam a pam*. Editorial Teide, Barcelona.
- DURAN I SANPERE, A. (1973) *Barcelona i la seva història*. v.II Editorial Curial, Documents de cultura, Barcelona.
- GARCÍA I ESPUCHE, A. i GUÀRDIA I BASSOLS, M. (1986) *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*. Edicions la Magrana, Barcelona.
- VICTOR BALAGUER, D. (1982) *Las calles de Barcelona*. Monterrey ediciones, Madrid.
- VV.AA. (1975) *Història de Barcelona. De la prehistòria al segle XVI*. v. I Editorial Aedos, Barcelona.
- VV.AA. (1999) *Els barris de Barcelona. Ciutat Vella i L'Eixample*. v. I Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

- VV.AA. (1991) *Història de Barcelona. La ciutat antiga*. v.1. Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

- VV.AA. (1992) *Història de Barcelona. La ciutat consolidada (segles XIII-XV)*. v.3. Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

- VV.AA. (1992) *Història de Barcelona. Barcelona dins de la Catalunya moderna (ss.XVI-XVII)* v. 4. Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

- VV.AA. (1993) *Història de Barcelona.El desplaçament de la ciutat manufacturera (1714-1833)* v. 5. Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

- VV.AA. (2001) *Història de Barcelona. La ciutat a través del temps. Cartogràfica històrica. Índex general*. Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

***ANNEX DIAGRAMA HARRIS I
FITXES D' UNITATS ESTATIGÀFIQUES***

ANNEX FOTOGRAFIC

Figura 1. Panoràmica cala realitzada.

Figura 2. Panoràmica cala realitzada.

Figura 3. Detall del dipòsit i desguàs.

Figura 4. Dipòsit. Panoràmica de la zona W.

Figura 5. Dipòsit. Panoràmica de la zona NW.

Figura 6. Dipòsit. Panoràmica de la zona S.

Figura 7. Dipòsit. Panoràmica de la zona S.

Figura 8. Dipòsit. Detall cantonada SE.

ANNEX PLANIMÈTRIC